

детскому чтению, играм и т.д. Важно, чтобы доска объявлений была яркой и красочной, информация менялась регулярно. Если доска обновляется редко или плохо оформлена – на нее перестают обращать внимание. Смена объявлений готовится педагогами по очереди, что позволяет постоянно менять ее облик и делает ее свежей и интересной.

Доска объявлений используется также, чтобы показать родителям, чем занимаются их дети в детском саду. Можно поместить на нее художественно оформленные впечатления детей об экскурсиях, фотографии семейных праздников, поездок. Поэтому целесообразно предложить родителям внести свой вклад в их оформление.

Для того, чтобы педагог лучше ориентировался в запросах родителей, знал их насущные проблемы, используется такая форма работы, как посещение семьи на дому. Благодаря таким визитам есть возможность сформировать доброжелательные отношения с установкой на сотрудничество.

Посещение семьи может принести общую пользу как родителям, так и педагогам. Семья ценит внимание, получает представление о своем ребенке как бы с «другой стороны», может понять некоторые свои заблуждения. Воспитатель, в свою очередь, знакомится с атмосферой дома, в котором ребенок проводит большую часть времени. Это позволяет установить и продолжить в дальнейшем хорошие контакты с семьей, более точно определить индивидуальный подход к каждому ребенку и его родителям.

С целью более адекватной помощи родителям, педагог может наблюдать взаимодействие родителей и детей в различных ситуациях для дальнейшего совместного анализа. Такая работа не требует дополнительных затрат времени или особых условий. Можно использовать ситуации, когда родители приводят в детский сад или забирают домой. Такие наблюдения позволяют многое выяснить в особенностях семейного воспитания:

- характер телесных контактов (касания, поглаживания, объятия, поцелуй, пинки и др.) и их частоту;
- особенности контакта глаз;
- особенности акустических показателей голоса (мягкость тона, наличие или отсутствие категорической интонации, громкость голоса);
- дистанцию в общении;
- мимику лица (доброжелательная или нет, безразличная, раздражительная, гневная и т.д.);
- форма предъявления к детям требований;
- количество и характер запретов;
- оценки в адрес детей, их содержание, соотношение положительных и отрицательных оценок;
- реакцию родителей на рассказы, вопросы, просьбы детей;
- содержание вопросов родителей к педагогу [2].

Чтобы избежать случайных выводов, наблюдения следует проводить несколько раз в аналогичных ситуациях. Повторяющиеся формы общения родителей с детьми, не зависящих от настроения и особых условий, можно считать типичными для данной семьи!

Литература

1. Бодалев, А.А. Психология о личности / А.А. Бодалев – М., 1988.
2. Башлакова-Ласминская, Л., Брыкина, С. Психологическая компетентность: педагог-родитель / Л. Башлакова-Ласминская, С. Брыкина // Пралеска. – 2001, – №8.
3. Коломинский, Я.Л. Социальная психология школьного класса / Я.Л. Коломинский – Минск, 2003.
4. Счастливая, А.М. По ступенькам нравственности / А. М. Счастливая – Минск, 1990.

С. А.Талмачов (Минск)

Вопыт педагогичнай дзейнасці сялянскай абшчыны Беларусі па сацыялізацыю дзяцей: гістарычны аспект

Сялянская абшчына у беларускай вёсцы у XIX ст. адыгрывала вялікую ролю у выхаванні дзяцей моладзі. Ад яе залежала падтрымка унутрыабшчыннай дысцыпліны, звычайна-прававых нормаў жыцця.

санкцыянаванне шлюбаў, разводаў і сямейных падзеяў; кантроль за сексуальнай маральлю; унутрысямейных канфліктаў па апеляцыі сялян і г. д. – краванне тымі аспектамі жыцця сялян, якія да 1861 г. не падпадалі пад дзеянне закону. Уся гэтая дзейнасць ажыццяўлялася ў форме абшчыннага сацыяльнага кантролю, праз сходы і абраных на іх службовых асоб па звычайу. Пасля прыгону названая дзейнасць захавалася ў поўнай меры, аднак яна стала ў значна большай аб'ёмнасці аб'явіцца на інструкцыі і закон і прымаць форму афіцыйнага сацыяльнага кантролю [7, с. 435].

Сямейны побыт беларускіх сялян ахоўваўся традыцыямі, і змены ў ім праходзілі вельмі марудна і паступова. Кантроль сельскіх грамад за аднаабшчыннікамі ажыццяўляўся пастаянна. Сяляне шанавалі іх рэпутацыю ў аднавяскоўцаў і адначасова уважліва назіралі за маральнасцю іншых. Важную ролю ў гэтым кантролі адыгрывалі традыцыйныя патрыярхальныя сем'і. Унутрысямейныя адносіны будаваліся на пэўнай іерархіі.

Значнае месца ў выхаванні сялянскай абшчынай дзяцей і моладзі займала ўтрыманне школ і бібліятэк, выхаванне падростаючага пакалення, правядзенне святаў ды інш. Сучаснікі адзначалі, што селяніна ўхоўвала, па-першае, сям'я, па другое, «школа-вучылішча, царква, нарэшце, само жыццё, гэта азначае выхаванне вайсковай павіннасці, затым вяртанне дадому, сустрэча твар да твару з жыццём грамадства, г. зн. з гаспадаркай, з воласцю, з мірскім сходам, з судом і г.д.» [22, с. 24].

Выхаванне дзяцей адбывалася ў сялянскай сям'і па звычайу. Асоба бацькі і старэйшага ў сям'і лічылася свяшчэннай. Да 7 гадоў дзяцей выхоўвала звычайна маці, але з 7 гадоў хлопчыкі паступова пераходзілі пад нагляд бацькі, і ён перадаваў ім свае веды і ўменні, якія неабходна было ведаць селяніну, а дзяўчыны заставаліся пад даглядам маці, каб навучыцца усяму, што неабходна было ведаць сялянцы. Дзеці побач з дарослымі ўдзельнічалі амаль ва ўсіх сельскагаспадарчых работах, за выключэннем самых цяжкіх і адказных. На першым месцы стаяла навучанне працоўным навыкам. Такім чынам, дзеці ўдзельнічалі амаль ва ўсіх работах і ва ўсіх праявах сялянскага жыцця. У 15 гадоў юнакі і дзяўчаты былі ўжо сапраўднымі работнікамі і выконвалі ўсе сельскагаспадарчыя работы.

Мэтай выхавання з'яўлялася таксама развіццё страху перад Богам, пакорлівасці бацькам, царю і ўладам. Уследствие таго, што менавіта ў сям'і адбываўся працэс сацыялізацыі, дзеці рана становіліся дарослымі і былі як бы двойнікамі сваіх бацькоў. Народная педагогіка лічыла прымус і пакаранне неформальнымі і важнымі формамі ўздзеяння на непакорных. Дзеці, асабліва часта маленькія, караліся фізічна.

Кантроль за выхаваннем дзяцей і паводзінамі дарослых выконвала абшчына. Галоўнымі метаў дзейнасці было грамадскае асуджэнне ці пахвала. Патрыярхальны лад жыцця і выхавання не адвартаў на каранню і дарослых. Формамі выхавання дарослых, напрыклад, былі выгнанне з грамады шкодных і паслушных членаў, часовае пазбаўленне права сялян удзельнічаць у сходах, апека над гаспадаркай п'яніцы і «ніспраўных», прызначэнне на грамадскія работы да двух дзён ці грашовому, на карысць мірскіх сум, спаненне да 1 рубля, ці арышту да двух дзён і г.д. [16, № 36657, арт. 51, 58, 64]. Аднак неформальныя меры ўздзеяння (насмешкі, мянушкі, плёткі ды інш.) практыкаваліся значна часцей і былі больш дзейнымі.

Сяляне строга сачылі за маральнасцю сваіх аднаабшчыннікаў і для гэтага выкарыстоўвалі разнастайныя сродкі. Напрыклад, Мінскаму губернатару дачкавалі, што «ноччу з 14 на 15 мая Сталпецкі сельскі стараста Цыўко разам з сялянамі адправіўся аглядаць грамадскае вучылішча, дзе знайшоў Сталпецкага парафіяльнага свяшчэнніка Іаанна Янушкевіча з сялянцаў в. Нікольшчыны Марыяй, які надаваўся ў процізаконным сужыцці» [10, л. 53]. Свяшчэннік атрымаў меры спанення ад свайго начальства, а аб лесе сялянкі звестак няма. Аднак можна быць упэўненымі, што калі стараста і сяляне пайшлі аглядаць вучылішча, то лес яе быў сумны. Звычайна ў падобных выпадках расплата бывала морскай.

Кантроль за чысцінёй маральнасці ў вёсцы пачынаўся яшчэ з дзяцінства і працягваўся ўсё жыццё. Галі нешлюбных палавых сувязі становіліся вядомымі аднаабшчыннікам, то моладзь уладкоўвала парадыйныя танцы «вяселлі», у час якіх галаву дзяўчыны пакрывалі хусткай, але па-асабліваму, каб было відаць, што

яна не замужняя жанчына і не дзяўчына. Спакусніка секлі розгамі. Калі дзяўчына нараджала ўняе любнае дзіця, то часцей за усё бацькі адракаліся ад дачкі і унука, і яна вымушана была пераязджаць на жыхарства ў іншае месца. На час вяселля былі выпрацаваны асаблівыя спецыяльныя абрады, якія правяраць цнатлівасць нявесты. Калі аказвалася, што яна згубіла нявіннасць да шлюбу, яе чакала жорсткае пакаранне: жаніх біў яе амаль да смерці і мог адмовіцца ад шлюбу. Бацькі і нявеста падвяргаліся грамадскаму зганьбаванню, рытуал якога змяняўся ад мясцовасці да мясцовасці. Асабліва жорстка адносіліся да жанчыны, якая здраджвала мужу: яна падвяргалася пабоям і зневажэнням [5; 7, с. 239, 20, с. 66].

Грамадская думка ахоувала традыцыі патрыярхальнага сямейнага побыту, але раздзіце капіталістычных адносін, адыходніцтва, вяртанне ў вёску адстаўных ніжэйшых ваенных чыноў і да т.п. уносіла свае карэктывы ў жыццё воласці. Адыходніцтва і усесаслоўная воінская павіннасць стала адной з прычын больш позняга ўступлення ў шлюб. Памеры і структура сялянскай сям'і паступова змяняліся. Памеры маёмаснага і сацыяльнага расслаення сялянства, стварэння новых сацыяльных тыпаў сельскага насельніцтва – сельскай (пераважна сялянскай) буржуазіі і сельскага пралетарыяту колькасць членаў сялянскай сям'і змянялася. У замужных гаспадарках сямейныя работнікі усё часцей змяняліся найёмнымі рабочымі. Драбленне бяднейшых сялянскіх сям'яў выклікала аддачу маладых работнікаў у наём [14, с. 61].

Вялікія патрыярхальныя сям'і усімі сродкамі ахоуваліся царызмам як гаранты унясення выкупных і іншых дзяржаўных плацяжоў. У Беларусі, як і ў іншых рэпубліках краіны, спробы царскага ўраду захаваць і замацаваць патрыярхальныя рысы сялянскай сям'і пацярпелі няўдачу. «Фармальнымі распараджэннямі ўводзіць ці падтрымліваць патрыярхальнасць – немагчыма» – адзначалася на адной з нарад па пытанню паліпшэння быта сялян [1, с. 22].

Значнае месца ў выхаванні займаў і валасны суд. Звычайна валаснымі суддзямі былі найбольш уплывовыя сяляне. «Агульнае палажэнне» азначала пакаранні, якія маглі быць прысуджаны валасным судом: грамадскія работы – да 6 дзён, грашовое сплачэнне – да 3-х рублёў, арышт – да 7 дзён, пакаранне розгамі – да 20 удараў (акрамя старых сялян звыш 60 год, службовых асоб сялянскага самакравання, а таксама сялян, якія скончылі курс навучання ў павятовых і да таго падобных установах) [16, № 36657, арт. 102]. Валасныя суды на працягу другой паловы XIX ст. усё часцей змянялі пакаранне розгамі іншымі мерамі. Трэба адзначыць, што цялесныя пакаранні (розгі) для сялян праіснавалі адзіццаць гадоў да 11 жніўня 1904 г., у той час як для астатніх саслоўных груп Расіі яны былі адменены ў 1863 г. [4, с. 150].

Паступова сацыяльны кантроль становіўся менш строгім, асабліва ў мясцовасцях, ахопленых адыходніцтвам. Пашыралася цяжкія да адхіленняў ад традыцыйных норм паводзін, што садзейнічала развіццю самастойнасці і ініцыятывы ў пакалення, якое расло пасля адмены прыгону [7, с. 435, 467]. Мінскі губернатар у 1894 г. дакладваў Міністру ўнутраных спраў, што «маладое пакаленне паступова ўжо пачынае выказваць свавольства і непааслушэнства» [11, л. 36 зв.]. У справаздачы за 1898 г. Віленскі генерал-губернатар адзначаў, што пакаленне сялян, якое было сучаснікамі рэформы 1861 г., «жыло яшчэ пад уплывам былога ўладкавання, якое не дапушчала яго да свавольства, ... а цяперашняе пакаленне не стрымліваецца моцнай мясцовай уладай і ўжо не адчувае ніякага знешняга ўціску» [17, л. 153; 18, л. 618 зв.–619]. Такім чынам, у беларускай вёсцы ў канцы XIX ст. утварыліся новыя псіхалогічныя сялян, якія не ведалі прыгоннай залежнасці і якія набывалі сярод аднаабшчыннікаў усё большы аўтарытэт.

Сялянская абшчына адыгрывала вялікую ролю і ў адукацыі аднавяскоўцаў. Да адмены прыгоннага ладу існавалі школы для сялян, але шырокага распаўсюджвання яны не атрымалі. Сялянскія дзеці звычайна вучыліся пры праваслаўных і каталіцкіх храмах. Памешчыцкія сяляне да 19 лютага 1861 г. маглі вучыцца ў нештатлікіх школах, арганізаваных уладальнікамі маёнткаў. У некаторых сялібах дзяржаўных сялян таксама меліся свае школы. Акрамя таго, частка дзяцей атрымлівала першыя навыкі чытання і пісьма ад пісьменных рамеснікаў (краўцоў ды інш.) і ў вёсках прыходзілі ў вёску на заробак. Але колькасць сялян, што атрымалі пачатковую адукацыю, была вельмі нязначнай.

З 1861 г. адказнасць за ўтрыманне народных пачатковых школ ускладалася на сельскую грамаду. Сяляне за грошы воласці (мірскія зборы) будавалі дамы для народных вучылішчаў ці адводзілі для іх часткі памяшканні, але абавязкова каля праваслаўных храмаў, прымалі на свой кошт ацяпленне і адукацыю вучылішчаў, прызначалі забеспячэнне грашымі настаўнікаў, рабілі сылку хлеба для вучылішчаў і адукацыі хлопчыкаў-навуцэнцаў. Напрыклад, у Віраўлянскай воласці Гарадоцкага павета Віцебскай губерні ў 1881 г. на вучылішча, якое забяспечвалася з валасных сум, было затрачана звыш 200 р. Сяляне Віцебскай губерні пералічвалі таксама грошы і на ўтрыманне стыпендыятаў Полацкай настаўніцкай семінарыі [12, л. 41–42].

Да адмены прыгоннага ладу большасць памешчыкаў была ўздунена, што навучанне «не толькі не прыносіць карысці сялянам, але нават шкодна для іх, што яны выкарыстоўваюць яго ў зло робяцца ахлярамі, складальнікамі фальшывых пашпартаў, разважаючы, што племені хамаву не да твару вучыцца». Пры непісьменнасці і недасведчанасці прыгонныя сяляне мімаволі доўг час заставаліся «ортнай і забітай масай» [3, с. 29]. Падобная тэндэнцыя захоўвалася і пазней. Аднак некаторыя сяляне ў перафармлены перыяд паспяхова вучыліся нават у настаўніцкіх семінарыях у Полацку, Маладзечне ды інш., і вярталіся ў свае воласці, якія нярэдка аплачвалі іх навучанне [12, л. 41–42]. Былі сяляне, якія скончылі курс у элементарнай Горыцкай школе. Напрыклад, у гаспадарцы старшыні Свіслацкай воласці Відавэйскага павета Гродзенскай губерні «было шмат такога, што можна сустрэць толькі ў нештатлікіх маёнтках памешчыкаў» [2, с. 23]. Зразумела, што такая станоўчая, хаця і рэдкая, прыкладная паступова перааформілі сялян у карысці навучання. Колькасць пісьменных сялян павялічвалася.

Ужо ў 1875 г. у Мінскай губерні ў сельскіх школах вучыліся 15921 хлопчыкі і 1393 дзяўчынкі. У 1876 г. у Мінскай губерні было 475 сельскіх вучылішчаў, з якіх 277 для абодвух полаў, 6 для дзяўчынак і 192 для хлопчыкаў аддзяленняў. У іх навучалася 17332 хлопчыкі і толькі 1651 дзяўчынка. [21, с. 213–284]. У некаторых валасцях былі заведзены бібліятэкі пры вучылішчах, на якія штогод сялянам выдаткоўвалася да 10 р. [6, с. 81]. У 1881 г. сяляне 5 беларускіх губерняў выдаткавалі на пачатковую адукацыю звыш 158 тыс. р. [20, с. 236–247].

Акрамя таго, дзеці сялян вучыліся не толькі пісьменнасці. Напрыклад, у 1867 г. Мінская губернская па сялянскіх справах установа разглядала спісы хлопчыкаў, абраных сельскімі грамадамі для навучання прышчэпленню воспы [9, л. 16]. Частка сялян атрымлівала першапачатковую адукацыю ў час службы ў арміі.

Вынікі Першага усеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г. сведчаць, што колькасць сялян, якія атрымалі пачатковыя школьныя веды, павялічвалася. У цэлым у Беларусі іх было 24,2% мужчын і 9,4% жанчын [15, с. 54].

У 1905 г. на народную адукацыю сяляне 5 беларускіх губерняў выдаткавалі 455,9 тыс. р. (па 722 р. у сярэднім на воласць). У 1911 г., з увядзеннем земстваў, на жалаванне настаўнікаў утрыманне народных вучылішчаў і царкоўна-прыходскіх школ воласці Магілёўскай губ. выдаткавалі 21,8 тыс. р. (па 834 руб. на воласць), што ў 1,8 раза менш, чым у 1905 г. (220 тыс. р. – па 1503,5 р. на воласць) [8, с. 292, 399; 13, П. 20].

Такім чынам выхаванню і адукацыі сяляне надавалі вялікае значэнне. Пісьменнасць сялянства ўважліва ўзрастала, і важную ролю ў гэтым выконвала сялянская абшчына.

Літаратура

1. Вопросы, возникающие по предмету улучшения быта крестьян. Извлечение из данных, представленных Губернскими совещаниями. Министерству внутренних дел / Сост. Ф.Г.Тернером. – СПб.: Тип-я Министерства внутр. дел, 1902.
2. Доклад высочайше учрежденной комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской производительности в России. – СПб.: Тип-я товарищества «Общественная польза», 1873. – Приложение VI.
3. Дружинин, Н.П. Право и личность крестьянина. / Н.П. Дружинин – СПб.: Т-во М.О.Вольф, 1912. – 319 с.
4. Евреинов, Н. История телесных наказаний в России: Репринт. изд. / Н. Евреинов – Белгород: Пилитим, 1994. – 235 с.
5. Зеленаго, А.С. О жестоком обращении крестьян с их женами / А.С. Зеленаго // Современник. – 1857. – № 10.

6. Крестьянское дело в Гродненской губернии: Свод заключений по вопросам, рассмотренным Советом предводителей дворянства и мировых посредников в 1899 г. – Гродна: Губернская типография, 1900.
7. Миронов, Н.Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). В 2 т. – 2-е изд., испр. / Н.Б. Миронов – СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – Т. 1. – 548 с.
8. Мирские доходы и расходы за 1905 год по 50-ти губерниям Европейской России / Составлено статистическим отделением. СПб.: «Электро-типография Н.Я.Стойковой», 1909. – 404 с.
9. Нацыянальныя пастарычны архіў Беларусі, г. Мінск (далей – НГАБ), ф. 242, воп. 1, спр. 832.
10. НГАБ, ф. 295, воп. 1, спр. 3069
11. НГАБ, ф. 1595, воп. 1, спр. 54.
12. НГАБ, ф. 2642, воп. 1, спр. 78.
13. Обзор Могилёвской губернии за 1912 год. Издание Могилёвского губернского статистического комитета. Могилёв: Губернская типография, 1913.
14. Панютин, В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. / В.П. Панютин – Минск: Наука и техника, 1990. – 375 с.
15. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Ч. XXII. – СПб.: Изд-во Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 243 с.
16. Полное собрание законов Российской империи. 2-е собр. – Т. XXXVI. 1861. – СПб.: Гос. тип., 1863.
17. Расписки дзяржаўны пастарычны архіў, С.-Пецярбург (далей – РДГА), ф. 1149, воп. 13, 1900 г., спр. 82.
18. РДГА, ф. 1263, воп. 1, ж. арт. 307 і 310, 16 сакавіка 1899 г., спр. 5385.
19. Смирнов, А. Очерки семейных отношений по обычному праву русского народа / А. Смирнов – М., 1877.
20. Статистический вестник Российской империи. Сер. III. Вып. 13. Мирские расходы крестьян в 46 губерниях Российской империи за 1881 год / Разработано Охочинским П. – СПб., 1886.
21. Тенишев, В.В. Правосудие в русском крестьянском быту / В.В. Тенишев – Брянск, 1907.
22. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности: В 58 вып. / Вып. XXII. Могилёвская губ. – СПб.: Государственная типография, 1903. – 167 с.

Л. В. Финькевич (Минск)

Нарушения поведения дошкольников в связи с особенностями родительской социализации

Обращение к проблеме нарушений поведения требует анализа ряда основополагающих психологических категорий, среди которых – поведение, норма – отклонение, социализация, детско-родительские отношения.

Поведение определяется как психологическая и физическая манера вести себя с учетом стандартов, установленных в социальной группе, к которой принадлежит индивид. В связи с этим нарушение поведения рассматривается как повторяющиеся устойчивые действия или поступки, не вписывающиеся в параметры нормы. Важно учитывать, что каждый ребенок находится в уникальной нормативной среде, не взирая на кажущуюся ее универсальность. Под нормативностью среды понимается, «во-первых, система норм, являющихся атрибутом любых социальных отношений, в которых существует ребенок, во-вторых, система норм, непосредственно адресованных ребенку в качестве требований» [6; 32].

В силу различий путей присвоения норм социального взаимодействия, различий в функционировании уже присвоенных норм мы наблюдаем разнообразие поведенческих проявлений каждого индивида. Эмпирические наблюдения показывают, что даже при однообразной нормативной среде дети нередко демонстрируют разные поведенческие проявления. Бесспорно, единое нормативное пространство в силу одинаковых требований в семье, исходящих от важнейших агентов социализации – родители, бабушки и дедушки, сиблинги; в дошкольном учреждении – педагоги, в кругу сверстников обеспечивает более успешное и непротиворечивое присвоение ребёнком форм нормативного поведения. Дошкольник получает высокую оценку себя, что подтверждает высокий социальный статус – «хороший ребенок», создавая условия для позитивной самооценки, самоотношения и ощущения психологического благополучия.

Однако следует признать, что реальная жизнедеятельность ребенка далеко не всегда протекает в ситуации такого единства нормативного пространства. Более того, именно «неписанные» параметры